

виконаних завдань, рефлексії, роботи з електронною освітньою платформою тощо).

8. Практикою доведено, що найкращі результати у навчанні учнів мають вчителі, які дотримуються правила: «мінімум пояснень, максимум інтерактиву», що реалізується через використання відеоматеріалів і підручника з урахуванням можливостей (розмір, темп сприйняття та ін.) учнів, поєднанням цифрових завдань (із застосуванням не більше як 2-3 вебсервісів) та роботи з паперовими зошитами і обов'язковим супроводом кожного виду активності учнів чіткими інструкціями щодо діяльності.

Підсумовуючи зазначимо, що такий підхід до викладання історії та громадянської освіти безумовно є більше складним для більшості вчителів і потребує від них нових знань і навичок. У цьому мають допомогти різні форми професійного розвитку педагогів. Проте й науковцям і розробникам підручників/експертам, які їх оцінюють варто врахувати реалії сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів заг. сер. освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2022. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1675-_doslid_istoriyi_pometun.html
2. Закон України «Про освіту». №2145-VIII від 05.09.2017. Розд.1, ст. 1, п. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?find=1&text>

УДК 37.012:091.313

Ремех Тетяна Олексіївна,
кандидат педагогічних наук, старший
дослідник, завідувачка відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

У модельній навчальній програмі інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи) запропоновано виконання учнями навчальних проєктів (індивідуально/в групах). Цей вид діяльності важливий як

з огляду на дослідницький характер означеного курсу, так із позиції реалізації в навчанні діяльнісного й компетентнісного підходів.

Усталено під навчальним проєктом розуміють діяльність учнів із розв'язання конкретної проблеми, спрямованої на досягнення заздалегідь запланованого результату. Це продуктивна діяльність учнів, спрямована в майбутнє, перенесення знань у нові умови для розв'язання значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілевизначення, планування й здійснення проєкту [3, с. 26].

Як вказано в модельній навчальній програмі інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи), навчальні проєкти передбачають планування учнями власної діяльності на певний проміжок часу, планування співпраці з іншими у проєкті, дослідницьку діяльність учнів, їхню співпрацю з реалізації проєкту і досягнення результатів, презентацію результатів проєкту [2]. Фактично це є описом етапів проєкту.

У реалізації навчальних проєктів маємо розрізнити діяльність учителя та власне діяльність учнів. Зауважимо, що добре продумана організація проєкту вчителем буде ключем до успіху. Відтак учителю слід зосередитися на таких важливих моментах як-от: 1) вибір теми, яку слід формулювати як проблему, що відкриває учням поле для дослідження; 2) розробка комплексу індивідуальних і групових завдань, що всебічно висвітлюють обрану тему й уможливають залучення всіх учнів класу (з урахуванням пізнавальних можливостей кожного з них); 3) надання учням рекомендацій з пошуку, аналізу та застосування інформації, де передбачено опрацювання ними щонайменше 4–5 різних додаткових джерел відповідного змісту; 4) розробка й надання учням віковідповідних інструкцій з поетапного виконання проєкту; 5) визначення й обговорення з учнями форми представлення результатів проєктної діяльності [1, с. 32].

Щодо діяльності учнів, то в методичній літературі поширеним є опис основних етапів виконання проєктів, іменованих «П'ять 5». Автори підручників для 5 і 6 класу, створених на основі вказаної вище модельної навчальної

програми, пропонують учням алгоритмізувати свою проєктну діяльність за цими етапами. Так, у підручнику інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу перед виконанням учнями першого навчального проєкту вміщено відповідну інструкцію, де коротко зазначено зміст кожного з п'яти етапів, а саме: 1. Проблема – визначення того, як ви розумієте тему проєкту, на яке/які запитання вам необхідно знайти відповіді. 2. Планування: формулювання запитань, на які відповідатимете, висування припущень (гіпотез), які перевірятимете; складання плану з визначенням термінів роботи і відповідальних. 3. Пошук інформації – пошук, аналіз і систематизація інформації у вигляді текстів, таблиць, схем тощо. 4. Продукт – підготовка кінцевого результату проєкту: створення сайту, написання звіту або творчої роботи, підготовка комп'ютерної (мультимедійної) презентації тощо. 5. Презентація – демонстрація «кінцевого продукту» однокласникам і однокласницям та/чи батькам доповідачем або групою [4, с. 70].

Зауважимо, що кожний розділ модельної навчальної програми інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класу містить перелік тем для учнівських індивідуальних/групових проєктів (таблиця 1) [2].

Таблиця 1.

Проекти у модельній навчальній програмі курсу (приклади)

Клас	Розділ	Тема
5	1	Віхи історії моєї родини/громади. Географічне розташування та історичне походження мого села/селища/міста
	2	Історія в іменах, звичних/шкільних назвах
	3	Історія в особах, подіях, явищах, процесах, пам'ятках історії України та світу. Про що та про кого розповідає історія моєї родини
	4	Об'єкти громадського простору мого села/селища/міста вчора, сьогодні, завтра. Дозвілля і спорт у житті моєї родини, шкільної та місцевої спільнот. Вихідці з України, відомі у світі
	5	Культурне розмаїття мого краю.

		Пам'ятки розмаїття навколо мене
6	1	Пам'ятки первісної доби в музеях України та мого краю. Трипільська культура – пам'ятка світового значення. Звичаї, традиції, релігійні норми в житті людей у минулому і сьогодні
	2	Значення наукових відкриттів та винаходів Давнього Сходу в минулому і тепер. Як жили та навчалися діти в державах Давнього Сходу (на прикладі однієї держави на вибір). Чому і як постала держава в історії людства
	3	Афоризми та крилаті давньогрецькі вирази в українській мові. Життя та навчання дітей у Стародавній Греції. Військове мистецтво, побут, заняття скіфів. Олімпійські ігри та театр в минулому і тепер. Історичний шлях людства до демократії
	4	Наукові відкриття та винаходи давніх римлян, їх значення в минулому і тепер. Пам'ятки античної цивілізації на території України/мого краю. Органи державної влади та місцевого самоврядування мого села/селища/міста
	5	Мій (наш) сталий спосіб життя. Екскурс в історію прав людини/дитини. Як і де можна відстояти права дитини. Проблеми нашої громади (дослідження медіа джерел, вебресурсів)

Навчальні проекти в інтегрованому курсі є уроками узагальнення (вчитель також може використовувати їх для позаурочної діяльності учнів). Вони представлені в підручнику інтегрованого курсу для 5 класу [4] та в електронному додатку до підручника «Зошит для практичних занять та проєктів» для 6 класу [5] (таблиця 2).

Таблиця 2.

**Проекти у підручнику для 5 класу
та електронному зошиті для 6 класу з курсу**

Розділ	Тема проєкту	Основні завдання проєкту
5 клас (підручник інтегрованого курсу)		
2	Чи можуть сімейні світлина бути історичним джерелом	Створення електронного фотоальбому «Моя сім'я – моя спільнота»

3	Чи добре знаємо історію свого краю, своєї школи	Дослідження історії села / селища / міста (району у великому місті), в тому числі назви вулиць, пам'ятники, пам'ятні дошки, літературні твори та твори мистецтва, історія школи
4	Як зберігати міста і села нашої Батьківщини	Дослідження сучасного стану пам'яток і цікавинок села / селища / міста (району у великому місті), визначення проблем, що потребують розв'язання, та спроектувати поширення інформації про цікавинки місцини
5	Як здійснити уявну подорож для дослідження історичних пам'яток нашого краю	Уявна подорож (побудова маршруту, складання плану екскурсії тощо) до обраної історичної пам'ятки краю
6 клас (електронний зошит до підручника інтегрованого курсу)		
1	Люди первісної доби на території України: стоянки та культури	Дослідження археологічних пам'яток предків нинішніх українців на українських землях, пам'ятки, що відповідають кожному з етапів розвитку первісного суспільства
2	Погляньмо на це уважніше	Створення електронного фотоальбому / комп'ютерної презентації, колажу / постера про одну з історичних / культурних пам'яток Стародавнього Сходу з використанням певних програм чи платформ для оформлення візуального матеріалу
3	Порівняй і зроби висновки	Створення електронного фотоальбому / комп'ютерної презентації, колажу або постера, який відображатиме розвиток культури Стародавньої Греції (попередньо слід: визначити сферу культури чи мистецтва (освіта, наука, техніка, живопис, скульптура чи архітектура), відібрати 3-4 пам'ятки, які б відображали послідовно догомерівську чи гомерівську Грецію (до IX ст. до н. е.), класичну Грецію (VIII–IV ст. до н. е.), елліністичну епоху (III–II ст. до н. е.)
4	Давайте зробимо це	Створення пап'є-маше, малюнку або комп'ютерної 3D-моделі одного з

		винаходів стародавніх римлян (арка, бетон, римська дорога, купол, мозаїка. Амфітеатр, акведук)
5	Машина часу (наша спільнота, наша громада, наша держава)	Уявна гра зі створення капсули часу для нащадків, які зможуть відкрити її через 100 років

В якості висновку зауважимо, що виконання навчальних проєктів є ефективним видом навчальної діяльності, що урізноманітнює навчання учнів предметів/курсів громадянської та історичної освітньої галузі (зокрема, інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»), сприяє росту нових знань та оволодінню ними новими способами дій, розвиває ключові компетентності учнів, зокрема, громадянську, соціальну, інформаційно-комунікаційну, та їхні наскрізні вміння (комунікативні навички, критичне мислення тощо), уможлиблює здійснення учнями навчальних дій із матеріалами дослідження (аналіз, синтез, порівняння, моделювання), надає учням можливість проявити себе, застосувати на практиці отримані знання, розвиває дослідницькі вміння, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність учнів, формує в них почуття відповідальності, толерантності, досвіду соціальної активності, громадянських дій, і при цьому змінює роль вчителя, який стає партнером і помічником учнів, що є втіленням на практиці педагогіки партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гупан Н. М. Проєктна діяльність учнів з історії у контексті Нової української школи. *Актуальні проблеми сучасної освіти: реалії та перспективи* : матеріали V (IV) Всеукраїнської конференції студентів та викладачів закладів освіти. Тези доповідей учасників конференції. Том 1. Дніпро : ВСП «Маріупольський фаховий коледж ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2023. С. 31–32. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/735402/>

2. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf>

3. Організація проектної діяльності учнів: навчально-методичний посібник для студентів освітнього ступеня «магістр» денної та заочної форми навчання / уклад. З. О. Возна. Умань : «ВПЦ» Візаві, 2019. 263 с.

4. Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Ремех Т. О. Досліджуємо історію і суспільство. Інтегрований курс : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 176 с.

5. Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. Зошит для практичних занять та проєктів. 6 клас. Видавничий дім «Освіта», 2023. 42 с. URL: <http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas#pdf1-2>

УДК 908(477):373.3/.5.016:94+37.017.4)

Ремех Тетяна Олексіївна,

кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ;

Пишко Олена Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії суспільно-гуманітарної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Рівне

КРАЄЗНАВЧИЙ МАТЕРІАЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Суспільні процеси в державі висувають перед її громадянами вимоги постійного оновлення знань, оволодіння новими вміннями та навичками для забезпечення належної самореалізації й самоствердження себе в суспільстві: групі, громаді, державі.

Відповідно до Концепції Нової української школи випускник школи – це патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний мовець, що вільно спілкується державною мовою, має бажання і здатність до самоосвіти, виявляє активність і відповідальність у громадському й особистому житті...[2].

Завданням історичного краєзнавства в закладі загальної середньої освіти (далі – ЗСО) є з'ясування шляхів, закономірностей, форм і методів